

IZBEGLIČKA KULTURA

IZBEGLIČKE TEME U KULTURI:
Tragovi nevidljivog naroda

IZBEGLIČKA KULTURA:
Nešto između

IZBEGLICE U KINEMATOGRAFIJI:
Ranjenici u tuđoj zemlji

GOVORE:
Srđan Koljević

Vule Žurić

Mirko Demić

Borislav Čičovački

Aleksandar Milosavljević

Mirjana Vukomanović

Priče o bezdomnosti

VREME

DODATAK NEDELJNIKA VREME BR. 1224, 19. 6. 2014.

Tragovi nevidljivog naroda

Po podacima Komesarijata za izbeglice i migracije Republike Srbije, 1996. godine u Srbiji je status izbeglice imalo 617.728 osoba, od čega je 330.123 izbeglica bilo iz Hrvatske, 266.279 iz Bosne i Hercegovine i 21.326 iz ostalih delova bivše Jugoslavije. Izbeglištvo je velika društvena i ljudska tema, i kultura kao odraz dešavanja u društvu i čoveku – nije je mimoišla. Kako se u knjigama, na filmu, u pozorištu priča o izbeglicama

Ratni sukobi devedesetih u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini uticali su na naglu i bitnu promenu demografske strukture u Srbiji. Srbija je prva zemlja u Evropi po pitanju prisilnih migracija i jedna od prvih pet zemalja u svetu sa produženom izbegličkom krizom. Izbeglice u Srbiji su deo globalne populacije onih koji su stranci u državama u kojima žive, „nacije“ koja broji pedeset miliona ljudi na svetu. Migracija, bilo da je ratna, ekonomska, privatna ili neke petnaeste vrste, stara je koliko i čovečanstvo, ali to saznanje ne može da ublaži problem ni onih koji su morali da se sele ni onih koji su dobili nov komšiluk.

Izbeglištvo je velika društvena i ljudska tema, i kultura kao odraz dešavanja u društvu i čoveku – nije je mimoišla. Kako se u knjigama, na filmu, u pozorištu priča o izbeglicama? Kojom snagom? Da li to utiče na svest ljudi, na predrasude? Koje su teme autora izbeglica? Šta o postojećoj izbegličkoj kulturi misli „izbeglički narod, nevidljivi narod koji nema svoje granice“, kako ga naziva Vule Žurić? Da li mu prija kad mu neko sa filmskog platna ili sa pozornice i iz knjige ispriča da mu je teško? Kome je namenjena takozvana izbeglička kultura? Da li njenim akterima ili onima koji nisu morali da odu iz svoje kuće?

Tekst koji sledi neće ni delimično odgovoriti na postavljena pitanja zato što to treba da urade sociolozi i kulturolozi, ali će zato pokušati da pruži sliku o izbeglištvu i izbeglicama poslednjeg rata kao temi naše kulture.

NOVI TALASI SEOBA

Bavljenje ratom na prostoru bivše Jugoslavije kao temom književnosti, Vule Žurić,

pisac koji je zbog rata u Bosni iz Sarajeva došao najpre u Beograd, a onda u Pančevo, smatra nacionalnim zadatkom. „Pa ipak, na prste jedne ruke mogu se pobrojati ljudi koji su se dubinski bavili ratom kao jednom krucijalnom stvari koja nam je promijenila živote“, kaže Žurić u razgovoru za „Vreme“ i podseća da su mnoge književnosti, na primer baš bosanska, svoj identitet izgradile upravo na ratnom iskustvu. Čak su na početku o ratu pisali ljudi koji pre nisu bili pisci. Žurić smatra da se o izbeglištvu u savremenoj književnosti obično govori pomoću klišea „koji ne zadiru u dubinu problema, mada to nije teško, jer se ti ljudi, izbjeglice, ne kriju, ne stide se, oni na sebe svojim jezikom čak skreću pažnju okoline u koju su se doselili. Njihove sudbine su tema koja bi zbog potresnosti trebalo da privlači umjetnike, a eto, mi se time nismo bavili. Kad sam se ja bavio temom izbjeglištva, doživljavao sam je kao socijalnu temu. Jednostavno, pišući o izbjeglicama i njegovoj sudbini, ja ne pišem samo o njemu već i o sredini u koju je pao, u koju je bupnuo među ljude.“

Pisci koji pišu o izbeglicama rata devedesetih imaju dobre uzore u srpskoj književnosti, ocenjuje Borislav Čičovački, muzičar i pisac, koji je nekoliko meseci pre početka rata u Hrvatskoj položio prijemni za poslediplomske studije na Svelink konzervatorijumu u Amsterdamu, i više se nikad nije vratio u zemlju iz koje je otišao zato što je ona nestala sa mape. U Holandiji je počeo da piše, a primarni izdavač njegovih knjiga je izdavačka kuća „Atlas Contact“ iz Amsterdama. Nekoliko puta je dobio stipendiju Fonda holandskih pisaca i

Fonda za kulturu grada Amsterdama. Njegov roman *Crni kos a po polju božuri* uvršten je među deset najboljih knjiga balkanskih pisaca objavljenih u Holandiji, prema izboru kritičara dnevnog lista „NRC Handelsblad“, a istorijska fantazmagorija *Potamneli anđeli balkanskih ratova* nominovana je ove godine u Holandiji za Evropsku nagradu za književnost. Borislav Čičovački smatra da je „emigracija jedna od najprisutnijih i najvažnijih tema u srpskoj književnosti, a presudnu ulogu u njenom utemeljenju imalo je genijalno stvaralaštvo Crnjanskog. Ali, ta tema je, zbog nestalnosti društvenih odnosa ljudi na Balkanu, kao i zbog čestih nasilnih poremećaja tih odnosa, bila predmet zanimanja i drugih srpskih pisaca. Jedno od vrhunskih remek-dela naše književnosti, Pekićev roman *Zlatno runo*, u svojoj osnovi ima temu emigracije. A ona se javlja i kod Andrića, Kiša, Selenića, Čopića, pa i Pavića. Kod mladih, danas aktivnih

PAD KRAJINE: Izbeglička kolona, avgust 1995.

foto: Reuters

pisaca ta tema je takođe aktuelna, pre svega zbog odnosa umetnika prema događajima iz poslednjih balkanskih ratova. Tako se razvio i poseban vid tretiranja ove tematike, onaj koji prevashodno neguju pisci koji su i sami postali emigranti. Pošto su Srbi narod koji je tokom istorije drastično menjao svoj geografski položaj (povlačeći se na sever), emotivni problemi stalnih preseljenja duboko su usađeni u srž našeg nacionalnog bića, pa su često izvor novih nesnalaženja i patnji. Još uvek se nisu prevazišle stresne situacije nasilnog mešanja društvenih slojeva i kolonizacije posle Drugog svetskog rata (setimo se samo Seleničevih romana), a već su stigli novi talasi seoba i doneli nove poremećaje.“

Motivi romana Borislava Čičovačkog *U starini ime mu beše Hemus* bili su podstrek Vidi Ognjenović da napiše dramu *Ostavite poruku ili Begunci* koja je, u njenoj režiji, izvedena prošlog meseca u Srpskom

narodnom pozorištu u Novom Sadu. Ovo je ujedno moguće i jedina pozorišna predstava u državi koja priča o izbeglicama poslednjeg rata.

OSTAVITE PORUKU

Govoreći da „useljenci koji su izabrali novu sredinu i oni koji su u nju naterani, ostatak života provedu između dva sveta, nikad sasvim ne odlazeći iz onog koji su morali da napuste, niti ikad u potpunosti prihvatajući onaj u koji su došli, ili ubegli“, Vida Ognjenović, autorka predstave, objašnjava da je to tema predstave *Ostavite poruku*. „I sam begunac iz zaraćene Jugoslavije početkom devedesetih, muzičar i književnik Borislav Čičovački napisao je o tom svom bekstvu pripovetku sačinjenu isključivo od poruka na telefonskoj sekretarici. Iz njih se čitaju strepnje, strahovi i nedoumice grupe mladih muzičara koji su tih godina uspešno stupali na muzičku scenu kao tek

diplomirani profesionalci. Rat počinje, Jugoslavija se raspada, kreće mobilizacija, orkestar koji su bili formirali se osipa jer članovi i članice beže iz zemlje priključujući se egzodusu mladih pacifista. Odlučila sam da napišem dramu o izbegličkom iskustvu tih žrtava rata, čiji pacifistički stav mnogi nepravедno nazivaju izdajom, jer se nisu odazvali pozivu otadžbine za rat.“

Stavljajući na repertoar ovu predstavu, kaže Aleksandar Milosavljević, upravnik Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu, „rukovodili smo se razlozima koji, pretpostavljam, definišu repertoare svih pozorišta – kvalitetom dramskog teksta, poverenjem u rediteljku, svešču da imamo glumački ansambl koji može da odgovori zahtevima rediteljskog koncepta, ali i uverenjem da se tema drame i te kako tiče ovdašnjih gledalaca. Naime, za deo novosadske pozorišne publike ova priča je posebno zanimljiva i zato što je Čičovački svoje

MANASTIR KRKA: Fotografija sa Krajiškog likovnog salona

literarne junake gradio na osnovu konkretnih osoba iz umetničkog miljea Novog Sada." Demografska struktura Novog Sada je znatno promenjena nakon sukoba iz devedesetih, pa je i to bio važan razlog za inscenaciju drame Vide Ognjenović. „Istina je da se, upravo tokom 90-ih godina, broj žitelja Novog Sada višestruko uvećao, da su u grad, u talasima, dolazile izbeglice iz raznih krajeva nekadašnje Jugoslavije, još jednom korenito menjajući njegovu demografsku strukturu, ali smo želeli da postavimo i pitanje šta se dogodilo s onima koji su u tom periodu bili prinuđeni da iz ovog grada odu, pobegnu pred mobilizacijom, nacionalnom netrpeljivošću, iz straha da će se naći na nišanu ili da će preko nišana gledati svoje vršnjake. Prepustili smo gledaocima predstave da domaštaju kako bi Novi Sad, a posebno njegov umetnički duh, izgledao da ratova nije bilo, da nije urušen kompletan sistem vrednosti i uništen model normalnog života. Uostalom, svesni smo da i danas, iz drugih razloga, ponajpre onih ekonomske prirode, ogroman broj mladih Novosađana namerava da život nastavi negde drugde. Otuda predstavu *Ostavite poruku ili Begunci* valja shvatiti i kao svojevrsno upozorenje“, kaže Aleksandar Milosavljević.

NA FILMU

Film je najmasovnija umetnost, pa se zato od njega očekuje da najpre i najtačnije reaguje na dešavanja u društvu. Međutim, osim *Tri letnja dana* Mirjane Vukomanović, *Sjaja u očima* Srđana Karanovića i jedne od priča u omnibus-filmu Miroslava Momčilovića *7 1/2*, u srpskoj kinematografiji nema ostvarenja koja se u celosti bave životom izbeglica.

Svoj film *Sjaj u očima* iz 2003. godine, romantičnu komediju o izbeglicama (dvoje

mladih, on je iz Bosne a ona iz Hrvatske, sreću se i zavole u Beogradu), scenarista i režiser Srđan Karanović sada ocenjuje kao „bajku, a ne kao pravi film o izbeglicama“ i kaže da „mi pravi film o izbeglicama još uvek nemamo. Ne možete da snimate film o Oluji zato što je to preskupo. Sad eventualno možete da snimate film sa tri glumca u kupatilu, pa je tako i pitanje zašto se ne snimaju filmovi o izbeglištvu, što je važan element naše današnjice, potpuno izlišno!“

Film Mirjane Vukomanović *Tri letnja dana* (scenario Gordan Mihić) iz 1997. godine bio je jugoslovenski kandidat za Oskara. To je tragikomična emotivna priča o dvojici bosanskih izbeglica koji nakon rata preživljavaju švercujući sve, svašta i svuda. „Moj film upravo govori o ravnodušnosti Srba iz Srbije prema Srbima preko Drine. Gordan Mihić je fenomenalno postavio početak filma – trista hiljada ljudi je prognano a trista hiljada ljudi se kupa na Adi Ciganliji tih dana. ‘U ratu se barem znalo ko na koga puca. Mir ponekad može biti gori’, glasi jedna replika iz filma“, kaže Mirjana Vukomanović. U vreme kad je prikazivan u Americi, u tamošnjim medijima trajala je antisrpska kampanja pa je film posle projekcije, kaže njegova rediteljka, izazvao velike polemike. „Teško su prihvatili da su u kolonama izbeglica Srbi, iako su videli dokumentarni materijal. Naši političari ništa nisu uradili da se ta slika popravi. Ipak, najvredniji trenutak za mene vezan za ovaj film, i najveći kompliment, bio je susret sa publikom u Banjaluci, gde je film dobio nagradu publike Statua Nada, a to je bila i jedina nagrada koju dodeljuje festival.“

IZBEGLIČKI NAROD

Neko vreme, a posle bombardovanja Srbije, Mirjana Vukomanović je živela u

Njujorku. Od pre godinu i po opet je u Beogradu. „Za mene više nije ni važno gde živim, ali je teško vratiti se u Srbiju i nešto raditi ovde zato što te sredina zaboravi. O tebi se misli: jednom kad odeš, otišao si...“ Mirjana Vukomanović kaže da se „može reći da su svi umetnici na neki način izbeglice, da su zatvoreni u svoje izbeglištvo, pa otuda možda neko reče da je svet zajednička otadžbina, zajedničko izgnanstvo. Egzil može biti i jedna vrsta izolovanosti koja nije vezana za fizičko napuštanje prostora, može biti stanje duha, umetnik odlazi u egzil dobrovoljno da bi imao prostor za stvaranje, to je kao neka izolovana teritorija, to je velika samoća i osećaj nepripadanja. Alber Kami u *Kugi* o osećanju izgnanstva kaže da je to unutrašnja praznina koja nas nikada ne ostavlja i nerazumna čežnja da se vratimo u prošlost...“ Vukomanovićeva podseća da su „Ajnštajn, Frojd, Solženjicin, Breht, Nabokov i sami bili izbeglice. Montenj piše kako bi mu bilo teško kada bi mu zabranili da poseti neko mesto na svetu, makar to bilo mesto na koje inače ne bi ni pomislio da ode. Zamislite samo kako je ljudima kojima je zabranjeno da se vrate?“

Srđan Koljević, scenarista i reditelj, smatra da su filmske teme nebrojene i da su sve važne i potrebne, odnosno „da su izbeglice kao tema veoma prisutne u našem filmu i kulturi. U književnosti, recimo, ima dosta autora koji su i sami izbeglice i koji u svojim delima prelamaju svoje iskustvo kroz različite vizure na ovaj ili onaj način, ili ga makar dotiču.“ Kaže da i u kinematografiji „poslednjih dvadesetak godina veliki broj filmova koji oslikavaju našu stvarnost dotiču tu temu. Istina, ne bave se njom frontalno, ali to i nije tema, posmatrano u svetskim okvirima, kojom se može baviti frontalno na zahvalan način, ali može u sklopu neke određene priče. Na primer u filmovima za koje sam pisao scenario, recimo u *Nataši* i *Nebeskoj udici*, barem neki lik ima neku izbegličku priču. I u filmovima koje sam režirao, u *Ženi sa slomljenim nosom* na primer, postoji lik koji nosi tu temu. Mislim da više ne možete da snimate film o savremenom Beogradu a da neki njegov lik ne bude iz Hrvatske ili Bosne. Zato mislim da se našem filmu ne može prebacivati da zanemaruje izbeglice kao temu.“

SONJA ČIRIĆ

Vremena i strpljenja

„Uklapanje u novu sredinu je najveći psihološki problem teme o izbeglicama. Mnogi ljudi grčevito žele da zadrže elemente svog identiteta, života, navike iz svoje stare sredine, i zato ne prihvataju okolinu u koju su bačeni. Nekako uvek misle da je ono što su ostavili, napustili, značajnije i veće – što je najčešće i slučaj – od onoga gde su nasilno došli“

Nekoliko dana pre nego što će početi da snima film o Gavrilu Principu, čiji je radni naslov *Branio sam Mladu Bosnu* (vidi „Vreme“ br. 1186) i, da je sve bilo po planu, trebalo je da ga gledamo na Vidovdan, Srđan Koljević priča o svoja prethodna dva filma koja je i napisao i režirao, o filmovima *Sivi kamion crvene boje* i o *Ženi sa slomljenim nosom*, u kojima se bavi i – temom izbeglištva.

VREME: Došli ste u Beograd iz Sarajeva zato što ste hteli da studirate dramaturgiju, a u Sarajevu to niste mogli. Šta je za vas izbeglištvo? Koje se sve teme nalaze u toj pojavi?

SRĐAN KOLJEVIĆ: Ja nemam lično iskustvo o izbeglištvu, samo imam razumevanje te teme. Došao sam 1987. godine, kad je bila normalna stvar doći iz Sarajeva u Beograd, došao sam svojom voljom, što je suprotnost izbeglištvu. Ta razlika između nas koji smo došli svojom voljom i onih koji su došli pod pritiskom okolnosti, to definiše izbeglicu. S te pozicije mogao sam da razumem ljude koji su došli u Srbiju bežeći od rata, mogao sam da razumem koje probleme oni imaju, a mogao sam da razumem i kako ih vide ljudi iz sredine u koju su došli.

Scenario za polučasovni film koji ste napisali na prvoj godini studija, postao je nekoliko godina kasnije osnova za film *Sivi kamion crvene boje* o Ratku, sitnom kriminalcu iz Bosne, i Suzani, mladoj umetnici iz Beograda, koji poslednjeg dana mira beže kroz SFRJ.

Nadogradio sam tu priču sa studija, okolnosti su mi pomogle u tome. Film bi se mogao najkraće ovako opisati: kad cela okolina na neki način poludi, dvoje koji bi se mogli smatrati otkačenim i pomalo luckastim postaju poslednji normalni ljudi, a njihov beg postaje metafora spasavanja od zla.

Njih dvoje su iz različitih svetova. I sve-tovi izbeglica i ljudi u čiju sredinu su došli su različiti. Vi ste u filmu spojili

foto: A. Anđić

Ratka i Suzanu, što je nedvosmislena poruka filma. Kako se brani od razvrstavanja ljudi po mestu porekla, obrazovanju, materijalnom stanju?

Možda i ovakvim filmovima. Namerno sam spojio dvoje koji su naizgled, zbog socijalne podele, različiti. Napravio sam da se približavaju, omogućio sam im da pređu razdaljinu koja ih deli i da postanu isto. Podela zbog statusa, mesta boravka i takvih stvari je samo još jedna predrasuda. Eto to sam hteo da pokažem filmom.

Likovima u ovom filmu je cilj da uteknu zlu, da stignu na bezbedno mesto i da tamo žive onako kako žele.

Oni su u veoma ozbiljnoj situaciji. Vi ste je, međutim, ispričali na komičan način. Da li zato što je tragediju izbeglištva moguće samo tako sagledati?

To je blisko mom pogledu na život. Ja verujem da kroz neku malo iskošenu humoru vizuru može da se vidi dublje i dalje. Takav pristup je životniji i deo je mentaliteta ovih prostora. Uostalom, humor je sastavni deo tragedije.

Kad se spasu, kad stignu na bezbedno, kakav život čeka izbeglice?

Uklapanje u novu sredinu je najveći psihološki problem teme o izbeglicama.

Mnogi ljudi grčevito žele da zadrže elemente svog identiteta, života, navike iz svoje stare sredine, i zato ne prihvataju okolinu u koju su bačeni. Nekako uvek misle da je ono što su ostavili, napustili, značajnije i veće – što je najčešće i slučaj – od onoga gde su nasilno došli. Oni se zatvore, i teško uspostavljaju mostove ka okolini u kojoj su sad. Ja sam se pomalo bavio time u liku Gavriila, igra ga Nebojša Glogovac, u *Ženi sa slomljenim nosom*. To je čovek koji se zatvorio i živi kao pustinjak jer je iščupan iz svoje sredine. Može tako godinama, pre nego što uspostavi neku komunikaciju s novom okolinom. Treba dosta vremena da bi se ti ljudi uklopili, ali i strpljenja i vremena okoline u koju su bačeni, što ona najčešće nema. U našem slučaju, okolina u koju su došle izbeglice iz Bosne i Hrvatske nije neka srećna i ekonomski stabilna sredina koja bi imala strpljenja za druge. Međutim, istovremeno, postoji neka vrsta solidarnosti, elementarne ljudske dobrote. To je možda i najlepša tema kad je reč o izbeglištvu, to je tema mogućnosti da se počne život iz početka. Ona je teška, izazovna, ali sugeriše pozitivno i podstiče ka napred.

S. ĆIRIĆ

FILMOVI O RATU I IZGUBLJENIM ZAVIČAJIMA:

Tri letnja dana

Kaži zašto me ostavi

Država mrtvih

Sivi kamion crvene boje

IZBEGLIČKE TEME U KINEMATOGRAFIJI

Ranjenici u tuđoj zemlji

Sudbina izbeglica zbog ratnih vihora devedesetih koji su protutnjali prostorima bivše Jugoslavije je pre lajtmotiv, sporedna tema, karakteristična situacija no glavna tema filmskih narativa

Piše: **Nevena Daković**

Tema izbeglica (šire pojmijeno emigranata, dijaspora, azilanata) prisutna je u raznorodnim tekstovima srpskog filma, kako žanrovski tako i tematski. Kao motiv i ređe glavna tema figurira u neoranim, melodramskim narativima, *road movie*, *neonoiru*, savremenim dramama. Upisana je u filmove o menama identiteta, kulture i urbanog duha Beograda. Likovi su oslikani kroz poglede insajdera (eksjugoslovenska) i autsajdera (internacionalna produkcija).

Sudbina izbeglica zbog ratnih vihora devedesetih koji su protutnjali prostorima bivše Jugoslavije je pre lajtmotiv, sporedna tema, karakteristična situacija no glavna tema filmskih narativa. Tragični likovi ljudi koji su izgubili sve, od doma i ognjišta do zemlje i uspomena, grobova predaka pa, metaforički, i identiteta, za čijim novim oblikom tragaju, pojavljuju se u filmovima o početku rata, o sukobima u Hrvatskoj, u delima *Dezertar* (Živojin Pavlović, 1992), *Sivi kamion crvene boje* (Srđan Koljević,

2004), *Država mrtvih* (Živojin Pavlović, Dinko Tucaković, 2002) ili *Kaži zašto me ostavi* (Oleg Novković, 1993). Kao i u životu, posle kraja ovih dela ostaje pitanje da li su likovi uspeali da izbegnu i pobegnu ili je njihovo novo utočište samo stanica sa koje će nastaviti negde dalje, možda tamo dole u svet Kusturićinog *Podzemlju* (1996) koje nudi metaforičko sagledavanje ishodišta.

U opusu Srđana Dragojevića („Vi ste obojica stranci, izbeglice i ranjenici u tuđoj zemlji...“, replika iz *Lepa sela lepo gore*), ostrakizovanost izbeglica iz Bosne dopunjena je slikama života raseljenih iz Hrvatske i drugih bivših republika. U filmu *Rane* (1998), Pinkijev otac (Miki Manojlović) pretvara se od „izbeglog“ vojnog lica u zatočenika mesta spasa i prihvata. Novi dom na Novom Beogradu omeđen je zidovima stana čija je terasa naknadno zastakljena zatvarajući i vizuelno smanjujući prostor, te naglašavajući skučenost i stežnjenost – mentalnu i fizičku – ljudi koji

žive unutra. Pogled kroz prozor u svet napolju je tako moguć kroz zaprljana stakla kao ekvivalent magle nacionalizma i ideologije koju su širili mediji, pre svega televizija kao metaforički prozor i svet, u kulturnom i duhovnom prostoru Srbije devedesetih. Slični likovi pojavljuju se i u potonjim Dragojevićevim pričama u *Paradi* (2011) ili *Atomski zdesna* (2014).

Izbegličke priče kao neizbežan deo slike metropole ispričane su u filmovima *Sjaj u očima* (Srđan Karanović, 2003), *Apsolutnih sto* (Srđan Golubović, 2001), *Ledina* (Ljubiša Samardžić, 2003), *Klopka* (Srđan Golubović, 2007) pa čak i delimično u filmu *Krugovi* (Srđan Golubović, 2013). *U ovoj grupi su i poslednja priča omnibusa 7 1/2* (Miroslav Momčilović, 2006) i likovi *Smrti čoveka na Balkanu* (Miroslav Momčilović, 2012). Izbeglička priča *stricto sensu* je za sigurno *Tri letnja dana* (Mirjana Vukomanović, 1997) prema klasičnoj storiji o ljudima sa margina Gordana Mihića.

Sjaj u očima

Smrt čoveka na Balkanu

Divni ljudi

Ljubavnici

Na sličnom tragu neprilagođenosti mladih dislociranih ratom i pripadnošću zemlji je i slovenački film *Autsajder* (Andrej Košak, 1997), fokusiran na posebnu vrstu izbeglica, na decu vojnih lica osuđenih na selidbe diljem bivše SFRJ.

Filmsko ostvarenje bosanskog reditelja Dina Mustafića *Remake* (2003) govori o mladom reditelju, izbeglici iz Bosne, koji snima film u Francuskoj, nadovezujući na slike života u Francuskoj priču u priči, film u filmu koji evocira prošlost SFRJ. Zbivanja od Jasenovca do Sarajeva i Kosova rimajk su nacionalnih sukoba i mržnje, odnosno partizanskih filmova gde su u ulogama protagonista i antagonista, ovog puta, narodi bivše Jugoslavije.

Balkansko iskustvo sačinjeno od razmenjenih pogleda Britanaca i Balkanaca centralna je tačka filma *Divni ljudi* (Jasmin Dizdar, 1999). U fragmentarnoj priči, dvadeset pet likova opterećenih bosanskim iskustvom idu od jednog do drugog slučajnog susreta u različitim delovima Londona. Zbijeni u istoj bolničkoj sobi, Hrvat (Faruk Pruti), Srbin (Dado Jehan) i velški nacionalista (Nikolas Makgogi) razmenjuju iskustva etničkih tenzija širom Evrope. U narativnom prostoru bolnice, inače metafore sveta zahvaćenog besnilom i ludilom, odvija se i ljubavna priča Pere (Edin Džandžanović) i Porcije (Šarlota Kolman) koja se okončava venčanjem koje ujedinjuje romansu i politiku. U svetu postavljenom

naglavce, ipak i dalje opstaje želja za odbacivanjem izbeglištva i pripadnosti novoj sredini pa Pero priznaje prošlost ratnog zločinca i uzvikuje da je venčanjem postao jedan od njih, parafrazirajući Brauningove *Nakaze* (*The Freaks*, 1932).

Sudbina izbeglica iz bivše Jugoslavije diljem sveta tema je i različitih stranih naslova: *Nezgrapnog engleskog* (*Broken English*, Gregor Nikolas, 1997); krimi priče etno-outsajdera *3 A. M.* (Li Dejvis, 2001); romantične storije francuske dogme *Ljubavnici* (*Lovers*, Žan-Mark Bar, 1999) ili krimi priče Vladana Nikolića *Love* (2005) koje složno govore o balkanskom usudu od koga se ne može pobeći jer ga uvek nosimo sa sobom. Ponajmanje možemo postati izbeglice iz naših unutrašnjih košmara, krivice, sećanja, tragedija. U filmu *Nezgrapni engleski* hrvatska porodica je izbegla na Novi Zeland, ali slike rata i dalje dospavaju preko vesti i kasete koje im stižu iz *lijepe naše*. Mnogo konkretniji rat odvija se unutar porodice, a između, na jednoj strani, svojeglave ćerke (Aleksandra Vujčić) i njenog dečka autentičnog starosedeoaca Novog Zelanda (Džulijen Arhanga) vođenih željom za (pseudo) evropskom asimilacijom i, na drugoj strani, kulture hrvatskih (čiji je predstavnik autoritarni Rade Šerbedžija) i maorskih patrijaraha. Jedina moguća komunikacija je engleskim kao nematernjim jezikom koji govore podjednako nepravilno

i nezgrapno. To je i indeks praznina, nemuštosti diskontinuirane asimilacije koja ne može da premosti jaz suprotnosti i opstaje kao prepreka da se izbeglice u potpunosti utope u novu domovinu.

U filmu *Provalnik* (*Breaking and Entering*, 2006) Antoni Mingela istražuje „provale“ u tuđe, realne i simbolične emotivne prostore preko odnosa muslimanskih izbeglica iz Sarajeva i autentičnih Engleza. Posle pljačke kancelarije i oduzetog laptopa na kome „je ceo njegov život“ londonski arhitekta (Džad Lo) polazi u potragu za lopovom što ga vodi do Amire (Žilijet Binoš) i Mira (Rafi Gavron), majke i sina u siromašnom, izbegličkom kraju King Krosa, i do trauma opsade Sarajeva. London u kome ima malo Londonaca lepo je dalje osmišljen multikulturalnim izbegličkim miljeom rumunskih prostitutki (Vera Farmiga), spremačice crnkinje (Karolina Čikezi) koju osvaja partner u arhitektonskoj firmi (Martin Frimen). Kenloučovski tretman nižih slojeva, na drugoj strani, svedoči o sagledavanja Drugog postavljenog na nivo socijalno-ekonomskog, a tek potom kulturnološkog problema. Amra se bavi šivenjem i krpljenjem pa tako bukvalno i simbolički pokušava da popravi, zakrpi oštećeno, od jakni i odela do rasparčanih života i porodice. Logično, poslednji željeni šav povratka u Sarajevo ostavlja kao nadu za kraj.

(autorka je profesorka Fakulteta dramskih umetnosti u Beogradu)

Nešto između

Šta je izbeglička kultura, kako se formiraju i čuvaju kulturni identiteti u izbegličkoj populaciji i kuda nas vode stereotipi stvoreni u popularnoj kulturi

Tokom prve polovine devedesetih godina, u Srbiju je izbeglo 617.728 osoba, od čega 330.123 iz Hrvatske, 266.279 iz Bosne i Hercegovine i 21.326 iz ostalih delova bivše Jugoslavije. To je podatak Komesarijata za izbeglice i migracije Republike Srbije iz 1996. i jedan je od retkih pouzdanih i zvaničnih podataka u vezi sa dramatičnim demografskim i društveno-političkim promenama koje je raspad Jugoslavije doneo. Zvanično nikada nije utvrđen ukupan broj mrtvih, ranjenih i poginulih u ratovima iz devedesetih, niti koliko izbeglica se vratilo u svoje domove, koliko ih je emigriralo u inostranstvo, koliko ih je ostalo u Srbiji.

Danas, prema poslednjim podacima Komesarijata, u Srbiji status izbeglice ima još 57.247 ljudi, od toga 41.861 iz Hrvatske, 15.315 iz Bosne i Hercegovine i 71 ostalih. Sudbina pola miliona onih koji su u međuvremenu ostali bez izbegličkog statusa (ne računajući izbegle sa Kosova i Metohije, koji nemaju izbeglički status već status interno-raseljenih lica) nije pouzdano utvrđena. Među onima koji su živi jedan manji broj se vratio, jedan deo se odselio u druge zemlje, a veći broj ima državljanstvo Srbije i po ličnim dokumentima izjednačeni su sa ostalim građanima Srbije... Međutim, dvadesetak godina kasnije, izbeglički identitet je neka vrsta žiga, koji blede samo kod druge generacije koja se lakše prilagodila i socijalizovala u novoj sredini. To su oni koji su izbegli kao deca i ne sećaju se zavičaja svojih roditelja. Kod starijih, taj žig je „malo podnošljiviji od otiska vrućeg železa na marvenom boku“, kako kaže jedan od njih. „Sigurno postoji jedan nevidljivi narod koji nema svoje granice, nema veze sa svojom nacionalnošću. To je izbeglički narod, koji ima veze samo sa svojom sudbinom“, kaže Vule Žurić, pisac koji je rodno Sarajevo napustio 1993. godine. „Ono što je najtipičnije u tom iskustvu nije iskustvo privikavanja na nove uslove, ponovnog počinjanja života. Ja mislim da je

iskustvo definitivnog gubljenja zavičaja njihovo osnovno iskustvo.“

Ljudi koji su u svojoj četvrtoj ili petoj deceniji počeli život iz početka, umiru sa najjući mesta u kojima su proveli „najbolji deo svog života“. U prvim godinama novog života njihova jedina misao bila je kako opstati u novoj sredini, pronaći bilo kakav smeštaj za porodicu i posao koji će ih prehraniti. U novu sredinu oni su donosili i svoje stare običaje, način života i regionalni kulturni identitet koji su nastojali da očuvaju.

Nedeljnik „Vreme“ u ovoj publikaciji piše upravo o tom, najzapuštenijem aspektu izbegličkog identiteta: šta je izbeglička kultura i kako se u ovdašnjoj kulturi tretiraju izbegličke teme, kako se formiraju i kuda nas vode stereotipi o izbeglicama i šta donose nove generacije...

UDRUŽENJA

Kada je reč o institucionalnom odnosu prema kulturi, u Srbiji danas funkcioniše nemali broj udruženja koja u svojim nazivima nose epitet „izbegličko“ ili se geografski vezuju za neku od oblasti Hrvatske ili Bosne na kojima su pre rata iz devedesetih živeli Srbi. Jedno od najaktivnijih takvih udruženja jeste Udruženje Srba iz Hrvatske čiji je predsednik Miloško Budimir. On je ujedno i predsednik Asocijacije izbegličkih udruženja Srba iz Hrvatske u okviru koje funkcionišu udruženja koja se bave različitim aspektima izbegličkog pitanja: od penzionerskih i pravnih pitanja do problema porodica nestalih. Pre rata Budimir je, kao arheolog i istoričar, radio u Zavičajnom muzeju Kninske Krajine, a danas je muzejski savetnik Istorijškog muzeja Srbije u Beogradu. On, takođe, vodi računa o Srpskom kulturnom društvu „Zora Knin“ koje je osnovano 1989. godine i koje danas funkcioniše u okvirima Udruženja Srba iz Hrvatske. „Udruženje Srba iz Hrvatske je osnovano 1990. godine u Beogradu i prvi predsednik je bio akademik Dejan

Medaković, što govori o nivou ozbiljnosti tadašnjeg rada“, počinje razgovor o aktivnostima Udruženja Miloško Budimir. „Tokom rata, Udruženje djeluje humanitarno, pomažući ljudima sa tih prostora u golom preživljavanju. Pomaganje se nastavilo i nakon Bljeska i Oluje. Na inicijativu Udruženja, osnovani su Komesarijat za izbeglice i Ministarstvo za Srbe van Srbije.“ Glavni zadaci rada Udruženja i Asocijacije jesu rešavanje pravnih pitanja u vezi sa povratkom izbeglica, osnaživanje srpske zajednice u Hrvatskoj, obeležavanje godišnjica velikog stradanja Srba. O čuvanju kulturnog identiteta Srba iz Hrvatske, Budimir kaže: „Nažalost, mi naša bogatstva, materijalne stvari, nismo mogli ponijeti i ona su uglavnom nestala ili devastirana, ali smo zato donijeli neke kulturne vrijednosti. Donešen je nemali broj crkvenih predmeta, koji su, doduše, ostatak ostataka jedne daleko bogatije kulturne baštine. Na desetine hiljada ikona, bogoslužbenih predmeta i knjiga ostale su po našim crkvama i manastirima, a što je najgore i na šta skrećemo pažnju,

EGZODUS: Kod Sremske Rače, avgust 1995.

foto: Predrag Mitić

ne znamo u kakvom su stanju sva ta kulturna bogatstva.”

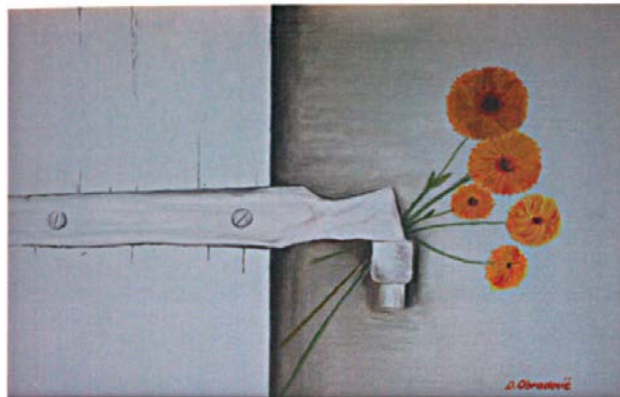
Kada je reč o kulturnim manifestacijama i aktivnostima koje Udruženje Srba iz Hrvatske organizuje, Budimir skreće pažnju da je u Kninu osamdesetih godina počeo da radi Kninski likovni salon i do 1995. održavan je 13 puta. “Dolazili su umjetnici najprije iz dalmatinskih gradova, a kada je počeo rat, dolazili su iz Republike Srpske i Srbije. Danas se to zove Krajiški likovni salon i ove godine će se u Srbiji održati 15. put, odnosno 28. ukupno. Svake godine se, zahvaljujući Komesarijatu za izbjeglice, štampa i katalog Salona. Salon se održava u Beogradu, ali i u Kragujevcu, Lazarevcu, Raškoj, Novom Sadu, Pančevu i na drugim lokacijama. Već od 1997. pokrenuta je manifestacija Dani kulture Srba u izbjeglištvu koja se održava od Spasovdana do Vidovdana. U okviru nje se organizuje više izložbi i promocija knjiga, a na završnoj večeri se dodjeljuje Srebrni prsten Umjetničkog bratstva manastira Krka. Ove godine treba da pripadne Dušanu Vukojeviću Marsu,

čovjeku koji je tokom rata bio miner, gdje je ostao bez obe noge, jedne ruke i oka, ali to mu ne smeta da se bavi slikarstvom, u čemu je vrlo aktivan. Izdavačka djelatnost je način da zavičaj otrgnemo od zaborava. Gotovo svako veće mjesto na kome su živjeli Srbi dobilo je ili će dobiti svoju monografiju i to radimo u projektu ‘Zavičajne sveške’. Osim toga, do sada je izdato oko 60, 70 većih izdanja, na šta smo veoma ponosni. Posebno bih istakao našu ediciju ‘Grđanski rat u Hrvatskoj’ koja izlazi od 2004. i sada je u pripremi deseti broj. Pored toga, ove godine je organizovan, uz pomoć Kancelarije za dijasporu, i okrugli sto povodom stogodišnjice atentata i Prvog svjetskog rata i izdat je zbornik sa tom tematikom. Posebno je važno to što organizujemo promocije svojih knjiga gdje nastojimo da nastupaju naša kulturno-umjetnička društva i da na taj način čuvamo naš folklor, običaje, tradiciju. Treba pomenuti i Crkveno-narodni krajiški sabor ‘Krušedolska zvona’ u manastiru Krušedol kojim se obilježava progon Srba iz Slavonije. Sabor svake godine

poseti od deset do 15 hiljada ljudi.” Šta je motiv tog rada? “Mi ne želimo da se suprotstavljamo bilo kome. Mi želimo da negujemo i čuvamo svoju kulturu koja je dio i srpske i svjetske kulturne baštine. Materijalna dobra možemo izgubiti, ali kada se izgubi kultura, identitet, kad izgubimo ono što smo bili, kad izgubimo govor koji smo donijeli otuda, onda faktički imamo nenadoknadiv gubitak.”

FOLKLORIZACIJA

Iako se nacionalna kultura Srba iz Bosne i Hrvatske često vezuje za njihovu folklornu komponentu i na njoj se insistira, u razgovorima sa ljudima *otuda* dolazi se do nešto drugačijeg zaključka: predratna kultura današnjih izbeglica bila je – isključivo jugoslovenska kultura. “Ne postoji nikakva posebna banijska, lička, dalmatinska ili, uopšte, krajiška kultura. Kao takva ona nije postojala ni pre ratova devedesetih“, kaže za „Vreme“ Milka Ljubičić, novinarka koja se dosta bavila izbegličkom tematikom, a danas je zamenica glavnog urednika

SLIKE SA 14. KRAJIŠKOG LIKOVNOG SALONA: Mile Rajšić, "Kod mosta u Gospiću"; Dušan Obradović, "Poslednji pozdrav sa otetim zavičajem"

KLJUČEVI IZGUBLJENOG DOMA:

Sa protesta srpskih izbeglica iz Hrvatske u Beogradu 2009.

frankfurtskih „Vesti“. „Krajiška kultura je postojala jedino kao deo srpsko-hrvatske kulture unutar tzv. jugoslovenske kulture, te se kao takva nije mogla posebno ‘forsirati’ ni za vreme rata na prostorima Krajinje niti je u institucionalnom smislu bila tako negovana”, kaže ona. Mirko Demić, pisac rođen na Baniji, današnji direktor Narodne biblioteke u Kragujevcu, na primeru svojih Krajišnika odlazi dalje u objašnjavanju ove teze: „Krajišnici, suštinski, nemaju nikakvu vezu sa svojom autentičnom kulturom. Od 1914. godine pa naovamo neguje se isti odnos prema krajiškoj kulturi – podređena je apsolutnom jugoslovenstvu. Čak su i narodne nošnje skoro banalizovane: banijska narodna nošnja se pretvorila u posavsku. Pre dvesta godina prota Nikola Begović, inače Vukov saradnik, sakupljao je poeziju, pesme, običaje, tradiciju iz naših krajeva, što je priloženo u knjizi *Život i običaji Srba graničara*. Od njegovog doba do našeg, ništa, sem jezika, nije ostalo isto.

foto: Reuters

Čak se ni pesme ne prepoznaju.“ Demić nastavlja: „U okolnostima u kojima ne postoji kulturno uporište, a ni duhovno, jer su se od crkve odvojili zbog jugoslovenstva, kojom bi se tešili i krepili svoj um i duh, Krajišnicima preostaje samo materijalna dimenzija – trebaju mi zemlja, volovi, konji, traktor, auto... Ako nemaš to, onda si ništa, a to ništa su i postali posle rata. Nažalost, sudbina se poigrala, pa nam je oduzela upravo to što smo mislili da je neupitno. U toj šizofreniji

trebalo je napora da se sav taj svet resetuje, da pokuša da ostane normalan i krene dalje. Treba odati priznanje ljudima koji su posle svega toga ostali donekle normalni.“

DRLJAČIZACIJA

Pa ipak, neretko se sa izbegličkom kulturom vezuju i narodnjački obrasci koje personifikuje, na primer, pevač narodne muzike Bora Drljača i njegova pesma s „izbegličkom temom“ – „Plači mala, plači, ost’o

STEREOTIPI: Bora Drljača i Dragan Torbica, lik iz serije Državni posao

sam na Rači / ne daju mi proći, ne mogu ti doći". „Takva kultura možda i jeste popularna, ali ja mislim da je nametnuta i da je veoma štetna za naše mlade generacije. Svako ima pravo na izbor, ali mislim da se naša kultura zasniva na drugim temeljima“, kaže Miloško Budimir, predsjednik Asocijacije izbegličkih udruženja Srba iz Hrvatske.

„Ne znam ko može doživljavati Boru Drljaču kao 'najvećeg ambasadora krajiške kulture'. On može da bude zvezda zavičajnih okupljanja Krajišnika iz, na primer, Like, ali to ipak nema veze sa kulturom već sa potrebom ljudi da se uz pesmu, igru, običaje i hranu prisete života u rodnom kraju, u čemu ne vidim ništa loše“, kaže Milka Ljubičić i nastavlja: „Rekla bih da za 'drljačizacijom' posežu samo pojedini zlobnici sa ovdašnje javne i kulturne scene da bi tako ignorisali rad i uspehe ljudi poreklom sa prostora bivše Krajine, kojih ima na svim područjima kulturnog stvaralaštva, ali su retko među nagrađenima i teško postaju tzv. zvučna imena.“

Sve prethodno rečeno u vezi je s tim kako se formiraju stereotipni modeli kroz koje se gleda na izbeglice u Srbiji. Tako, na primer, prosečan Srbin iz Bosne i Hrvatske doživljava kao žilave i vredne ljude, odane porodici i svojoj zajednici; ume da razlikuje Bosanca od Krajišnika, ali Ličanina od Banijca baš i ne; površno poznaje i njihovu kulturu i poistovećuje je sa najglasnijim pevačima, tzv. estradnim umetnicima, koje upoznaje preko šund televizija; pretpostavlja da je izbeglički nacionalni sport boćanje. U poslednje vreme, izbeglice u popularnoj kulturi predstavlja Dragan Torbica, lik iz popularne humoriističke serije „Državni posao“ koja se poigrava mentalitetskim stereotipima. Torbici igra glumac Nikola Škorić, on govori akcentom ljudi iz Bosanske Krajine, i umnogome predstavlja stereotipni prikaz Bosanca. Novinarica Milka Ljubičić kaže da joj Dragan Torbica ne smeta: „Torbica nije samo postoljni ili postdejstonski Srbin koga je rat sa planina spustio u vojvođansku ravnicu, on je istovremeno i onaj Čopićev mučenik iz *Osme ofanzive* koga evo već decenijama u Vojvodini i dalje nazivaju dodošem. A on se od te podrugljivosti brani humorom i sprdnjom, ne štedeći ni sebe ni okruženje.“

MIRKO RUDIĆ

INTERVJU: VULE ŽURIĆ, PISAC

O bezdomnosti

„Nisam mislio da dolazim u Beograd kao izbeglica. Ja sam samo došao za svojom državom koja se tada još uvijek zvala Jugoslavija. Da nije bilo rata, pisao bih nešto sasvim drugo. Nisam ja postao pisac zato što je izbio rat, nego je sam rat uticao da ja pišem o tome.“

Vule Žurić je rođen u Sarajevu 1969. godine. Živi u Pančevu. U javnosti ga znaju kao pisca ratne i izbegličke proze. Autor je zbirke priča *Umri muški, Dvije godine hladnoće, U krevetu sa Madonom, Valceri i snošaji, Mulijin ruž* i romana *Blagi dani zatim prođu, Rinfuz, Tigrero, Crne čurke i druga knjiga crnih čurki, Mrtve brave, Narodnjakova smrt*.

U razgovoru za „Vreme“ o svom iskustvu izbegličtva i temi izbegličtva u svojim knjigama, Žurić kaže:

„Sigurno postoji jedan nevidljivi narod koji nema svoje granice, to je izbeglički narod. On nema veze sa nacionalnošću, već samo sa svojom sudbinom. To su kao neki oblaci u oblacima, to je nevidljivi kontinent koji postoji i koji će dugo postojati. To je krug ljudi koji ima svoj način komunikacije, svoju filozofiju života do koje nisu došli dogovorom, nego svojim izbegličkim iskustvom. Ono što je najtipičnije u tom iskustvu nije iskustvo privikavanja na nove uslove, iskustvo ponovnog počinjanja života. Njihovo osnovno iskustvo jeste iskustvo definitivnog gubljenja zavičaja. Iako se nikad nisam osjećao kao izbeglica, činjenica je da pripadam tom nevidljivom narodu i da zbog gubitka zavičaja sebe osjećam kao neku vrstu duševnog invalida.“

„Iz Sarajeva gdje sam rođen, gdje sam odrastao i gdje sam ostavio u društvenom stanu oca i majku žive i zdrave, došao sam u Beograd u ljeto 1993. Prije toga sam radio kao prevodilac tri mjeseca za UNPROFOR

foto: A. Anđić

i imao sam priliku da odem u Žepu. Kada sam se nakon te misije vratio u Sarajevo, prema rodnom gradu nisam osjećao ono što sam osjećao ranije kad sam se u njega vraćao. I kada sam osjetio da mogu da postanem pogodno tlo na kome može da nikne mržnja prema drugome samo zato što je druge nacije ili se drugačije zove, shvatio sam da je došlo vrijeme da odem, da postanem, kako vi to zovete, izbeglica.“

„Ali kada sam došao u Beograd, nikad nisam mislio da u njega dolazim kao izbeglica. Samo sam došao za svojom državom koja se tada još uvijek zvala Jugoslavija. Uz to, moglo bi se reći da sam bio druga generacija izbeglica, pa je moj odnos bio drukčiji. Oni koji su došli prije mene, čim je počela pucnjava i pala prva bomba na Sarajevo, u aprilu 1992, oni su imali sasvim drugi odnos

– oni su Sarajevo osjećali kao izgubljeni zavičaj i zaista su se osjećali kao izbjeglice. A ja sam došao u Mirijevo, kod vjenčane kume moje mame. Beograd sam poznao relativno dobro jer sam dolazio tu da kupujem ploče ispred SKC-a, da gledam Zvezdu, i u ratu sam uradio nešto što bih vjerovatno uradio prije ili kasnije, ovako ili onako.“

„Neću da kažem da sam iz Sarajeva istjeran. Ja sam sâm sebe iz Sarajeva istjerao, zato što u tom gradu nisam mogao da funkcionišem kao slobodno biće, a ne zato što ne mogu da funkcionišem kao Srbin. Možda sam ja te ljude koji su se osjećali izbjeglicama i iritirao, jer nisam imao nikakav sentiment zato što sam iz tačke A došao u tačku B i, za razliku od mnogih, nisam se osjećao kao neko ko je izgubio život, nego kao neko ko ga je ponovo pronašao.“

„Sama ta činjenica da sam po dolasku živio u Beogradu bez roditelja, pokušavao da studiram, lunjao po gradu, sticao iskustvo svog Beograda, učinilo je da ovaj grad postane i moj. I apsolutno mogu da razumijem ljude kojima smo smetali, oni su u tom smislu bili više lokalpatrioti nego nacionalisti, kojima su smetali Srbi koji su ovdje došli odakle god, ali nema opravdanja za tu vrstu njihovog osjećanja. Ali sam u isto vrijeme i shvatio da sam dio jednačine: ja sam se pomjerio iz Sarajeva i došao ovdje da bi tamo došao neko iz Sandžaka, a da bi neko odavde otišao u Ameriku. Imao sam svijest da ipak ne samo da moram da se prilagodim i da ćutim, već da je Beograd toliko veliki da je imperativ da mu se čovjek prepusti. I mislim da sam to sa Beogradom dobro izbalansirao zato što sam ga uvijek volio, ali to nije patetična ljubav, više u nekom metafizičkom smislu.“

„U Beograd sam donio u prtljagu i knjigu priča *Umri muški* napisanu prije rata. Nisam ja postao pisac zato što je izbio rat, nego je sam rat uticao da ja pišem o tome. Da nije bilo rata, pisao bih nešto sasvim drugo. Dakle, najprije sam pisao nešto što je ratna proza, a tek kad sam došao ovdje počeo sam da pišem nešto što bi se moglo nazvati izbjegličkom prozom, iako kod nas ona nije utemeljena ni kao žanr ni kao tematska cjelina, baš kao ni ratna proza – domaći pisci izgleda da su osjetili da je bolje da o ratu ćute nego da o njemu pišu. Na prste jedne ruke možete da pobrojite ljude koji su se ovdje dubinski bavili ratom kao jednom krucijalnom stvari koja nam je

promijenila živote. Isto je i sa izbjeglištvom – ta tema bi trebalo da privlači umjetnike zbog te svoje potresnosti, zbog svih tih ljudi koji su doživjeli takve sudbine, ali mi se time nismo bavili. A i ko je htio da se bavi izbjeglištvom, to je obično bio jedan kliše. Moju drugu knjigu je objavilo „Vreme knjige“ 1995, zbirku priča *Dvije godine hladnoće*, a takozvanu izbjegličku prozu počeo sam da pišem tek u trećoj knjizi *U krevetu s Madonom*. Izbjegličku temu, uvijek kad sam je pisao, doživljavao sam kao jednu socijalnu temu. Pišući o izbjeglici ja ne pišem samo o njemu već i o sredini u koju je on pao, došao. Bubnuo među ljude. Ali bilo je u njima i mog iskustva. U jednoj priči sam tako opisao svoje iskustvo odlaska u Srem-sku Mitrovicu gdje je bio izbjeglički centar. Ko god je došao u Srbiju, morao se prijaviti u izbjeglički centar da vas tamo upišu, tako sam i ja otišao da bih uopšte mogao da apliciram za izbjegličku kartu. Čak sam jedno vrijeme nosio papir na kome je pisalo: 'Potvrda da je ovo Vule Žurić'. To mi je bila isprava. Moja knjiga *Valceri i snošaji iz 2000.* možda je i najizbjegličkija, iako govori o danima kad je počelo polako sve da se sliježe. Rat je završen, Dejton potpisan. To je prva moja knjiga u kojoj nema rata, ali se rat osjeća u mojim junacima. Prvi roman *Blagi dani ipak prođu* pisan je u Italiji, gdje sam bio na stipendiji Međunarodnog parlamenta pisaca. To je bila dupla vrsta 'nebijanja u Sarajevu'.“

„Čini mi se da smo se svi mi koji smo otišli iz Sarajeva, na primjer za Beograd ili za Ameriku, pomjerali ka nekom svom žuđenom centru, pa sam se tako i ja najprirodnije pomjerio ka centru svog kulturnog identiteta. Pretpostavljam da bismo se mi pomjerali ka tim centrima i da nije bilo rata. To su najnormalnije stvari: kad gledate istoriju književnosti, Kočić, Ćopić, pa niko od njih nije ostao u Sarajevu, svi su se pomjerali.“

„Sad kad odem u Sarajevo, osjećam se kao bilo koji drugi čovjek koji dođe u taj grad, koji, istina, bolje zna gdje je šta, odnosno više gdje je šta bilo. Ali, nije mi drago što više ne prepoznajem osjećanje povratka u rodni grad. Izgubio sam i osjećaj dolaska u bilo koji grad, srce mi više ne igra ni kad idem u Pančevo, ni u Beograd. To je ono što sam izgubio, i žao mi je što mi se to desilo u životu.“

S. ĆIRIĆ

INTERVJU:
MIRKO DEMIĆ, PISAC

Po(v)ratnički

„Ako smo identifikovani kao Srbi, to je zbog toga što nas je neko tako video. Otuda mi je komično kad vidim pokušaje odricanja identiteta. Bio identitet izabran ili nametnut, s njim se treba nositi; nekad sa ponosom, nekad sa škrgutom zuba, a nekad i sa ironijom“

Mirko Demić o svojoj i sudbini naroda kome pripada misli na drugačiji način od svojih zemljaka. To je prvo što primeti mlad sagovornik kod ovog višestruko nagrađivanog pisca, inače rodnom od Gornjeg Klasnića, banijskog sela glinske opštine, danas direktora Narodne biblioteke u Kragujevcu. Drugi utisak su gorčina i neka teška žal u pogledu, ali i sržba namenjena onima koji nemaju hrabrosti ili mudrosti da shvate šta se to desilo u Krajini pre više od dvadeset godina. U svojim knjigama bavio se, pored ostalog, i sudbinom svojih zemljaka, njihovim mentalitetom i izbjegličkim sudbinama. Napisao je knjige proze *Jabuke Hesperida* (1990), *Slamka u nosu* (1996), *Ćilibar, med, oskoruša* (2001, 2005, 2011), *Apokrifi o Furtuli* (2003), *Sluge hirovitog lučonoše* (2006), *Molski akordi* (2008, 2009), *Trezvenjaci na pijanoj lađi* (2010), zatim knjigu eseja i marginalija *Pod otrovnim plaštom* (2010), kao i knjigu publicističkih tekstova *Sladenje gorčinom* (2008).

rekvijem

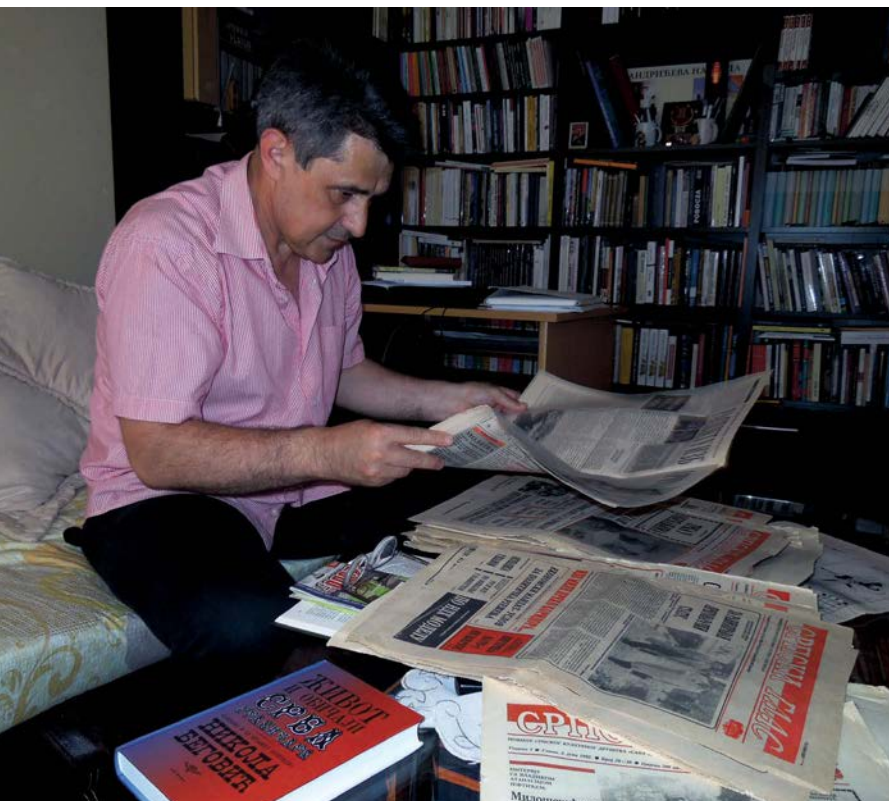

foto: Mirko Rudić

U svojoj kancelariji u Kragujevcu, Demić objašnjava zašto više neće pisati o izbeglištvu i ratovima: „Sve lošije se osećam posle svake knjige. Iscrpljuju me. Ne želim da povlađujem ni sebi ni drugima, neću da od svega toga pravim apologiju kakvu taj period ne zaslužuje. Jednostavno želim da kritički, sredstvima literature, progovorim o našim mentalitetima i zabludama. Planirao sam da posvetim pet svojih knjiga tom ratu, onome što mu je prethodilo, kao i njegovim posledicama, i da tako završim sa tim tematskim krugom.“

VREME: Zašto baš pet?

MIRKO DEMIĆ: Tako se složilo. Poslednja, koju sada pišem, trebalo bi da otvori taj ciklus. Zahvaljujući proti Nikoli Begoviću, Vukovom saradniku i nastavljaju, inspirisala me je narodna pesma iz 1883. koju je on zapisao u okolini Perne i koja se zove „Kaludersko vrelo“. To je pesma od dve i po strane u koje je smešteno i Postanje i Apokalipsa, ali na naš, krajiški način.

Ukratko: kaluđer po imenu Petar dolazi

na pustu, beživotnu zemlju; snagom svoje molitve pobuđuje stvaranje života, vegetacije, reka, ljudi, manastira; apokalipsa počinje kad dođe mladi kaluđer i počne da huli na staroga. To, dabome, gleda Bog koji šalje gromove i sve stvoreno sravnjuje sa zemljom. Na kraju, iza svega ostaje planina kao grob starog kaluđera. To je, u stvari, priča o nastanku Petrove gore, dok iz Kaluderskog vrela, takođe postojećeg toponima, teku suze starog kaluđera za nama i bivšim svetom. Sa druge strane, postoji priča o grobu Petra Svačića, poslednjeg hrvatskog kralja, koja istim motivima, ali uz drugu nacionalnu odrednicu, takođe objašnjava nastanak Petrove gore.

Upravo njih dvojicu suočavam u podzemlju Petrove gore, kroz zagrobni dijalog. Sve se dešava 4. marta 1990. godine, za vreme čuvenog mitinga naših *srpstvujušćih patriotskih snaga* na Petrovoj gori. Dakle, ovi gore, na površini, urlaju i tabanaju, *budeći* iz vekovnog sna srpskog kaluđera i hrvatskog kralja...

Ta knjiga otvara moje „petoknjižje“. Onda dolaze *Molski akordi*, koji pokušavaju da prikažu koliko smo mi, da tako kažem, na krstu svog temperamenta i svojih zabluda. Zatim sledi *Ataka na Itaku*, knjiga koja bi trebalo da se pojavi ove godine. To su ratne priče. U njima sam karikirao Odiseju. Teza mog pripovedača je da Odisej nije išao da ratuje protiv Trojanaca, već je zbog ljubomore pobio svoje sugrađane, a Ilijadu je izmislio, kako bi imao alibi. Poenta je da mi, i ne samo mi, u svakom ratu ne radimo ništa drugo do jurišanja na sopstveni zavičaj. Šta god uradili – uništavamo sopstveno gnezdo. To je i aluzija na našu političku nepismenost. Četvrta je *Trezvenjaci na pijanoj lađi*, koja priča o postratovskom periodu, bezuspešnom pokušaju vraćanja. Poslednja knjiga je *Po(v)ratnički rekvijem*. Sumiranje ostataka ostataka, o zavičaju kao gerijatriji, priča o profesionalnim Srbima, o lopurdama koji krađu po kućama etnografske artefakte pa ih prodaju, o ratnim profiterima, o senima umorenih i onih koji su zauvek napustili zavičaj, ukralo – o nesreći bez smisla i utehe...

Šta je motiv bavljenja ovom temom?

To je obračun sa sobom, sa svojim mestom i ulogom u tom ratu. Bilo je nemoguće ne učestvovati, aktivno ili pasivno, konkretno ili sa distance, sasvim svejedno... U stvari, osećam, potajno se nadajući kako nisam usamljen, intenzivnu krivicu i grižu savesti, pošto pripadam generaciji koja je izgubila svoj zavičaj. Bio ja kriv ili ne, snosim deo krivice i moram je priznati. Bez obzira što se i drugi nisu časno ponašali.

Kako je moguće da su ustaše nekoliko puta proterivale naše pretke i palile naše selo tokom Drugog svetskog rata, a da su se oni uvek vraćali i to selo dizali iznova? Mi to sada nismo uspjeli. Olako smo, a namerno govorim u množini, krenuli u suludiju projekat pravljenja države iz ničega i od ničega, a da nije postojala rezervna varijanta. Poverovali smo Miloševiću, koji je ovde samo metafora nerazumevanja naše istorije od strane srpske politike i nedopustivog odsustva samorazumevanja, i na kraju smo dobili veliko ništa. Pristali smo da budemo

izgnani. Kada smo izgnani, nismo imali nikakvu strategiju kako se vratiti... Treba da budemo načisto da smo izrazito netalentovani za politiku, iako je danonoćno bistri-mo. Zato smo platili visoku cenu.

Da sve bude još gore, na isti način, nedarovito i bez plana, pristupamo i očuvanju sećanja. Pravljenje kojekakvih KUD-ova, udruženja i vlada u izgnanstvu su budalaštine koje na račun Srbije fingiraju svoj opstanak. Sećanje je pravo i istinsko ukoliko se rekreira, a ne slepo oponaša, falsifikuje i po inerciji deformiše. Vrednija ja svaka izložba ili knjiga koja ozbiljno tretira neki od krajiških fenomena od svih tih pocupkivanja i podvriskivanja.

U tom smislu imam potrebu da se očistim. Pre svega, hoću da razotkrijem sebi, a onda i drugima, dabome, ukoliko su na to spremni, genezu naše propasti. Moji junaci traže odgovore na pitanje gde smo pogrešili. Koji je to trenutak kada su kola krenula nizbrdo? Ključ negde postoji. Ne samo o ovom ratu. Očigledno, neki nas fatum goni, naše političko slepilo i brzopletost imaju svoje izvorište. Nije Jasenovac došao iz čista mira. Jedan moj junak u nekoj od knjiga kaže da su meci koji su ispaljeni na Radića i hrvatsku delegaciju pretopljeni u noževe koji će se koristiti u Jasenovcu. Takođe, političko prostituisanje sa mađarskim vlastima, a protiv hrvatskih stranaka, davalo je krila stvaranju animoziteta, itd. Sve su to *dugovi i potraživanja* koji su kasnije došli na naplatu.

To su sve pitanja koja me proganjaju i o kojima pokušavam da mislim kroz svoje junake. Nisam ništa pametniji nego na početku te avanture, ali ponekad mi se učini da mi je savest bar malo mirnija jer sam pokušao da raskopam pokoj u ranu, ne samo kolektivnu nego i ličnu. Na kraju krajeva, sve se svodi na lično. Ukazuju mi se precizni i njihove sudbine, njihova potucanja i stranstvovanja. Gledam svoje junake i njihove filozofije življenja i jednako se čudim.

Šta tamo vidite?

Vidim samo pitanja bez konačnog odgovora. Da li je rešenje ono koje nam nudi Omer-paša Latas? Da pobegneš iz austro-ugarske vojske gde si služio tuđina, pa u Turskoj postaneš jedan od najkrvoločnijih maršala koji jedini spaljuje Crnu Goru, a Srbin si iz Hrvatske? Da li je naša sudbina ona koju ima Đorđe Marković Kodor, junak pripovetke iz *Molskih akorda* koji

služi drugoga, kao tumač, odnosno prevodilac? Da li je to manji greh? Ili je rešenje u sudbini nesrećnog Jakova Ignjatovića koji kao i svi prečani slepo veruje otadžbini, iako Srbiju dotad nije video? Izgrađuje je u svojoj glavi, a kada dođe u nju, o istu glavu mu se razbije svaka zabluda. Ili sudbina banijske porodice Pribičević; kada bi neko od nas umeo, od njih bi mogli nastati naši Budenbrokovi. Međutim, koga bi to interesovalo?

Koja je priča braće Pribičević?

Prvi od braće, Svetozar, više je nego aktivno učestvovao u odluci da Hrvatska bude deo buduće Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Za Milana, čiju sam knjigu pripovedaka priredio prošle godine, neki izvori govore da je bio blizak grupi koja je izvršila atentat u Sarajevu. Prešao je iz austrougarske vojske u srpsku, krvario je u balkanskim ratovima, po nalogu Pašića bio u misiji u Americi radi prikupljanja dobrovoljaca za Solunski front; prvi je koji je na konju, kao oslobodilac, ujahao u Glinu, takođe, oslobodio je – ili zarobio, zavisi iz čije tačke se posmatra – i Zagreb. Naselio se na Kosovu, tamo kupio imanje, bio narodni poslanik, političar... Imao je veoma visoko mišljenje o sebi, i na samrti je poručio: „Okupite se, braćo Jugosloveni, oko moga groba.“ Priznaćete, prilično patetično na kraju puta. Umro je u Francuskoj.

Tu je Adam, treći brat (prvooptuženi na čuvenom Veleizdajničkom procesu), o kome pišem u *Molskim akordima*. Najsuptilniji među njima, levičar po ubeđenju koji sticajem okolnosti završava u štabu Draže Mihailovića, koji ga sasvim slučajno šalje u Italiju, u neku misiju, gde spasava glavu. Izvršava samoubistvo u 83. godini života, u Kanadi, u potpunoj osami. Četvrti brat je bio vikarni episkop sremski, umro je u Splitu, van svoje episkopije, početkom Drugog svetskog rata. To je fantastičan materijal za roman, ali kažem, koga bi to interesovalo.

Za koga pišete svoje knjige?

I sam se pitam, a još ne odustajem. Nemam ambiciju da podučavam ljude, ali me to ne sprečava da upozoravam i podsećam one koji žele da pročitaju ili čuju. Svojom literaturom pokušavam da pozovem na razumevanje i samorazumevanje. Male zajednice se najlakše tumače preko stereotipa. Istovremeno, i one svoje okruženje tretiraju na isti način. Kada neko pokuša da

izade iz njih, lakše je da se klepi po glavi i vrati nazad, u tor, nego da se suoči sa izazovima novog vremena.

Na kraju se postavlja pitanje šta smo mi to i šta je to što nas čini *nama*. Da li oskudno duhovno nasleđe, ono malo narodne poezije ili poetizovane istorije kojoj smo skloni? Možda će izgledati paradoksalno – mi čak ne cenimo naše stradanje. Uprkos brojnim profesionalnim narikačama. Ako smo identifikovani kao Srbi, to je zbog toga što nas je neko tako video. Otuda mi je komično kad vidim pokušaje odricanja identiteta. Bio identitet izabran ili nametnut, s njim se treba nositi; nekad sa ponosom, nekad sa škrgutom zuba, a nekad i sa ironijom. Često se zaboravlja da smo mi i ono kako nas drugi vide, a ne samo ono kako se osećamo.

Da li je moguće da ne postoji treći put? Šta je sa generacijom vaše dece?

Siguran sam da treći put ne podrazumeva potiskivanje sećanja koja su mlađe generacije ponele iz detinjstva. Porodično nasleđe je ono što tu generaciju neprekidno definiše, htela to ona ili ne, bežala ona od toga ili ne. Ona, takođe, nosi nemali teret. Međutim, mislim da je na toj generaciji obaveza da sve to relaksira. Moj sin ima mnogo pitanja na koja ne umem da odgovorim, mnoge njegove optužbe na račun moje generacije nisu bez osnova. Moja generacija nije bez krivice za veći broj nesnalaženja one kojoj on pripada. Oni koji dolaze uvek strože sude. Tako je oduvek. Ja bih voleo da se u toj mlađoj generaciji rodi neko ko će se s tim potpuno poigrati, bez kočnice, bez ikakvog kajanja, bez osećaja da je igde preterao.

Ja to sebi ne mogu da dozvolim. Strašno je gledati ljude koji pate, koji umiru za Krajinom, a kad odeš tamo, vidiš jednu džunglu koja više nema nikakvih prethodnih oblika i da bi taj koji pati i umire pored tebe bio spokojniji kada bi video sve to. Meni ne veruju da mi svega bude dosta posle petnaest minuta nakon što dođem u svoj Klansnić. Dovoljno mi je samo da bacim pogled sa određenih mesta, sa onih koja sanjam... Složi mi se nekoliko tih vizuelnih momenata iz detinjstva, kad sam upoznao svet, i napetost se, uslovno rečeno, smiri. Nema ljudi, nema oblika, samo džungla. Kao na poslednjim stranicama mog *Rekvijema*, sve se vratilo paganizmu, na prapočetak.

M. RUDIĆ

Teret prošlosti

„Raseljavanje ljudi, promena spoljašnjeg životnog okruženja i njegova višeslojna refleksija na čovekov duševni i emotivni život, neiscrpna je tema prevashodno zbog ogromnog broja mogućih varijanti psiholoških reakcija u izmenjenim uslovima, koji su uvek nepoznati i nepredvidljivi“

R ođen u Somboru, diplomirao i magistrirao obou na Akademiji umetnosti a biologiju na Prirodno-matematičkom fakultetu u Novom Sadu, predavao obou na fakultetu, nastupao kao solista sa raznim orkestrima u zemlji i van nje, kolibretista dve opere Isidore Žebeljan, pisac pet romana – *U starini ime mu beše Hemus*, *Crni kos a po polju božuri*, *Rastanak u četiri prizora*, *Raskovnik*, *Muve na uzglavlju*, dve zbirke pripovedaka *Nedopisane biografije ili Pismo iz Amsterdama*, i *O smrti i povratku*, i jedne istorijske fantazmagorije *Potamneli anđeli balkanskih ratova*, Borislav Čičovački je 1991. godine otišao za Amsterdam.

Od prošlog meseca u Srpskom narodnom pozorištu u Novom Sadu igra se predstava *Ostavite poruku* koju je napisala i režirala Vida Ognjenović po delu njegovog romana *U starini ime beše mu Hemus*.

VREME: Povodom premijere u

SNP-u, rekli ste da ste se temom izbeglištva bavili u nekoliko romana, ali da je niste ispicali. Šta vam je zanimljivo u toj temi?

BORISLAV ČIČOVAČKI: Raseljavanje ljudi, promena spoljašnjeg životnog okruženja i njegova višeslojna refleksija na čovekov duševni i emotivni život, neiscrpna je tema prevashodno zbog ogromnog broja mogućih varijanti psiholoških reakcija u izmenjenim uslovima, koji su uvek nepoznati i nepredvidljivi. U takvim situacijama dimenzija neočekivanog i razotkrivajućeg je velika, kroz njih se prelama celokupan čovekov život – i njegov i njegovih predaka – a utire se iracionalan put za potomke, pun nerazjašnjenosti i nesporazuma. Jer prva generacija emigranata zauvek prestane da bude relevantna za zemlju iz koje je otišla, a nikad ne postane ravnopravan faktor u zemlji gde se nastanila. To su seobe koje se ostvaruju uz prisustvo jezičke barijere. Takvo dvojstvo nepripadanja podloga je za ispoljavanje veoma različitih, ali uvek intenzivnih psihološko-emotivnih reakcija, koje

foto: Miomir Polzović

utiču na sve međuljudske odnose. Upravo se na taj način prikazuje i objašnjava suština Selimovićeve misli da „čovek nije drvo“. Čovekova fizička pokretljivost prevazilazi njegovu sposobnost psihološko-emotivnog prilagođavanja. U tom aspektu, čovek je trom i previše vezan za (svoju) prošlost, kao za jedinu njemu opipljivu i vidljivu osobenost ličnog identiteta.

Da li u vašim knjigama ima vas, vašeg iskustva odlaska iz zemlje?

Razjašnjenje odnosa između mog života i moje književnosti dao mi je veličanstveni pisac Imre Kertes (kod nas, nažalost, veoma oskudno objavljivani): „Svoj život smatram sirovom građom za svoje romane.“ Kertes je time zapravo rekao da samo ono što je proživljeno i doživljeno (lično ili putem empatije) može da proizvede emotivnu buru u umetniku, piscu, neophodnu da postane unutrašnje nadahnuće i potreba da se ispriča, tj. pretvori u emotivnu poruku kroz umetničko delo. Taj stav blizak je Kišovom razmatranju o dokumentu, kao materijalnom odrazu ili prethodnici emotivnih zbivanja, jer – opet prema Kertesu – „u romanu

nisu važne činjenice, nego ono što se pridodaje činjenicama“. Stoga je moje lično iskustvo života u emigraciji, kao jedan od najsnažnijih doživljaja, direktna osnova za razmišljanje i pokušaje odgonetanja tajne čovekove pripadnosti ovom svetu.

Kome su potrebnije teme iz izbeglištva: onima koji nisu otišli ili onima koji jesu?

Tema emigracije i izbeglištva, kao prizma kroz koju se prelamaju nedokučiva stanja ljudske svesti i emocija, isprovocirana promenom mesta života, a time i narastajućim strahom i nesigurnošću, jedna je od večnih tema, potrebna svakome ko želi i sme da se upusti u istraživanje nepojamnih a naslutljivih predela ljudske duše. Zanimljivo je biti svestan da reakcije na takve promene postoje i kod drugih živih bića. Veoma je rečita opservacija do koje je, u svojim istraživanjima pesme ptica, došao veliki francuski kompozitor Olivije Mesiyan: ptice iz egzotičnih krajeva, koje ne žive na istom kontinentu i nikada u prirodi ne dolaze u međusobni kontakt, stavljene zajedno u isti kavez pevaju sasvim drugačije nego kad su same ili kad su u svom prirodnom okruženju.

Kako vaše romane komentarišu čitaoci sa izbegličkim iskustvom?

Nijedna tematika koja tretira stalnu pojavu u ljudskim životima ne iscrpljuje sama sebe, nego se prostire na čovekovu ukupnost. Tako, u zavisnosti od interesovanja, čitaoci različito pristupaju mojim knjigama: čitaoci sa emigrantskim iskustvom porede svoje iskustvo sa onim opisanim u knjizi, dok ostali traže i pronalaze neke druge stepene usklađenosti sa sopstvenim životom. Možda nadahnuto čitanje i nije ništa drugo do potraga za duhovnim i emotivnim istomišljenicima, potraga za utehom u sferama opšte ljudskog, a opet posebnog i jedinstvenog doživljaja. I pisac i čitalac knjige traže svoju specifičnu jedinstvenost, kojom je obdaren svaki čovek.

S. ČIRIĆ

Fotografija na naslovnoj strani:
Scena iz predstave "Ostavi poruku", SNP, Novi Sad
Fotografija: Momir Polzovic

Projekat "Pogled uprt u evropsko pravo: Izbeglice i azilanti" finansira Evropska unija (preko Delegacije EU u Srbiji) kroz program "Jačanje medijske slobode u Srbiji". Objavljivanje ove publikacije omogućeno je uz finansijsku pomoć Evropske unije. Sadržaj publikacije isključivo je odgovornost nedeljnika "Vreme" i ni na koji način ne odražava stavove i mišljenje Evropske unije.

Jačanje medijske slobode

VREME

Copyright © NP Vreme, Beograd

Upotreba materijala iz ovog fajla u bilo koje svrhe osim za
ličnu arhivu dozvoljena je samo uz pisano odobrenje NP Vreme

PDF IZDANJE RAZVILI: Saša Marković i Ivan Hrašovec

OBRADA: Marjana Hrašovec